

ПРИБЛУДА Л. М.

*доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій,*

Україна, Київ

МЕТОНІМІЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ

У статті досліджено метонімію як засіб вторинної номінації. Установлено, що метонімія є семантичним процесом, у якому з'являється мовне оформлення різноманітних відношень суміжності, що їх установлює свідомість людини між концептуальними категоріями предметності, кількості, належності тощо.

Ключові слова: *номінація, вторинна номінація, метонімія, синекдоха, суміжність.*

Постановка проблеми. Лінгвістичний аналіз засвідчує, що метонімія постійно перебуває на задньому плані порівняно з метафорою, яка набагато частіше постає предметом окремих студій лінгвістів, ніж метонімія, що «супроводжує» дослідження, присвячені метафорі, і лише в окремих випадках є центральним об'єктом мовознавчих студій. З огляду на семантичну природу й структуру метонімії це явище часто ототожнювали з метафорою або розглядали як її різновид.

Мета роботи – дослідити метонімію як засіб вторинної номінації.

Основний виклад матеріалу. Протягом багатьох років науковці вивчали метонімію лише як важливий тип фігури мовлення, сутність якого полягає в процесі заміни одного лінгвістичного висловлення на інше. Термін «метонімія» запозичено в лінгвістику в другій половині XIX ст. із класичної риторики, у якій його використовували для поїменування одного з видів змін значення слова. Загальні риси теорії метонімії були визначені ще в античній риторичі на тлі вчення про метафору. У риторичній традиції

метонімію трактували як незначний факт мовлення, як засіб прикрашання. Розбіжності в тлумаченні метонімії між античними авторами полягали переважно в тому, наскільки той чи той ритор оцінював її можливості прикрашати, тобто посилювати виразність мовлення.

Саме в цей час формується субституційний підхід до потрактування метонімії. Представники цього підходу вважали, що метафора є найкрасивішим та найбільш уживаним із тропів. Метонімію переважно вважали її різновидом [1; 2; 16].

Метонімію і синекдоху не виокремлювали. Їх було введено до однієї групи переносних слів [16, с. 238].

Однак у розвитоків тенденції до розмежування тропів деякі ритори, зокрема Квінтіліан і Феофаст, почали досліджувати метонімію як явище, відмінне від метафори. При цьому увага зосереджувалася на мовних механізмах формування метонімії, на класифікаціях та функційних особливостях цього тропа [1, с. 228 – 239]. Метонімічними називали такі вислови, які запозичували назви в близьких і споріднених предметів, що не були названі їхніми справжніми іменами. Ці назви «утворюються від імені їх творця, або запозичуються від винайденого предмета, або зі зняття переносяться на господаря, або з того, що робиться, на те, що робить, або з того, що утримується, на утримувача, або з утримувача на утримуване» [1, с. 221 – 222].

Однак, попри дотримання постулатів такого підходу до потрактування метонімії, погляди риторів на окремі аспекти функціонування цього тропу різнилися. Так, Квінтіліан, Цицерон, Деметрій розглядали метонімію як прикрасу риторичних висловів, де завдяки субституції створюється навмисне відхилення від звичайного використання слова, що прикрашає мовлення і привертає увагу слухача [16, с. 239; 1, с. 237 – 278]. Феофраст, Діонісій вважали метонімію прийомом, що передусім надає поетичному стилю пишності [1, с. 241– 281].

Отже, уперше теоретичного обґрунтування метонімія набуває в контексті розробки основ ораторського мистецтва. З одного боку, в античних риториках простежується тенденція до поєднання метафори й метонімії через домінування метафори як основного тропу. З іншого боку, відбувається поступове розмежування метафори і метонімії, пов'язане з вивченням інших тропів окремо від метафори.

На суттєвій різниці між метафорою і метонімією наголошує сучасна дослідниця О. В. Раєвська. На її думку, метафора ґрунтується на вживанні слова, яке позначає якийсь предмет для номінації іншого предмета на основі аналогії, і вибір найменування здійснюється за аналогією, а метонімія – це вилучення будь-якої властивості з уже відображеної в мові дійсності на підставі її суміжності з властивістю нового позначуваного та вибір йому імені, що відображає у своїй семантиці цю суміжність [10].

Метонімію розглядали як виражальний засіб та як один із видів багатозначності Д. М. Шмельов, В. М. Телія, Н. Д. Арутюнова, О. О. Тараненко, М. М. Кожина, М. М. Шанський та ін. На сучасному етапі дослідження метонімії відбувається за кількома напрямками: за співвідношенням із метафорою та синекдохою (О. О. Тараненко) за окремими типами метонімічних зв'язків і перенесень (Л. П. Єфремов, О. В. Раєвська); здійснюється аналіз метонімічних перенесень на рівні граматики (О. К. Біріх) та ін.

В. В. Зайцева підкреслює, що лінгвістичне поняття метонімії не є однорідним, оскільки цей термін уживають не тільки для визначення виду тропу, а й для визначення одного зі шляхів історичного розвитку значення цього слова. Показовим є те, що навіть у структурі багатозначного терміна «метонімія» можна простежити метонімічне перенесення за моделлю «процес → результат», а саме: метонімія є одним із основних тропів у поетичному і повсякденному мовленні, в основі якого лежить перенесення назви з одного поняття на інше, що перебуває з ним у зв'язку, а також слово або вислів у такому значенні [6, с. 86 – 87].

На сьогодні у вивченні метонімії сформувалося чотири основних підходи: психологічний, лексико-семантичний, семантико-синтаксичний та когнітивний.

Психологічний підхід бере свій початок ще з античних часів. Його прибічниками є О. О. Потебня, І. П. Лисаков, Ш. Баллі, С. Ульман, А. Анрі, Г. Пауль, О. Я. Бадеева, А. М. Токмаков. У його основі лежать психологічні асоціації за суміжністю, які відображають зв'язки, що реально існують між предметами та явищами навколишньої дійсності. Представники психологічного напрямку трактували тропи та фігури з позицій живого мовлення, мовленнєвих процесів. А. М. Токмачов зауважує, що в центрі уваги перебуває чуттєвий образ, який через акт аналітичного пізнання утворює певні судження [13, с. 23]. У теорії О. О. Потебні центральним поняттям є «образ», крізь призму якого людина переходить до знання предмета, а також «думка», яка із чуттєвих образів предмета формує поняття. Ш. Баллі переконував, що причиною виникнення образів є специфіка людського розуму та нездатність до абсолютної абстракції [3, с. 221 – 222].

На думку С. Ульмана, метонімія, як і метафора, ґрунтується на асоціації між двома ідеями. Дослідник виокремлює два типи асоціацій: асоціація між смислами та асоціація між іменами. Шукати джерело метонімії в психічній діяльності пропонує й А. Анрі. Науковець зазначає, що метонімія передбачає не логічне розуміння та логічне розгортання, а психологічне розуміння та психологічне розгортання, основною операцією якого є фокусування [20, с. 22 – 23].

Аналізуючи психологічні й мовні механізми метонімії як семантичного та стилістичного явища, один із послідовників О. О. Потебні І. П. Лисаков зауважував, що «закон асоціації суміжності пов'язаний зі сприйняттям предметів у просторі, а закон послідовності – зі сприйняттям у часі» [7, с. 268], що уможлиблює розширити сферу дії метонімії.

Отже, основною причиною метонімічних перенесень, на думку прихильників психологічного напрямку, є логічні відношення між поняттями

суміжних об'єктів і психологічні асоціації за суміжністю, які й дають змогу переносити назви одного предмета на інший.

Проте В. В. Зайцева зауважує, що цей підхід дослідження метонімії не досить точний, оскільки характеризує поняття, що виражається переносним значенням, не є родовим стосовно того, яке характеризує, а має дещо інше якісне значення.

Другий, лексико-семантичний підхід, робить спробу пояснити семантичний механізм створення метонімії за допомогою компонентного аналізу. Об'єктом вивчення стає значення похідного слова та роль лексичного оточення для конкретизації цього значення. Прибічники цього підходу наполягають на розв'язанні питання про зміну семічного складу слів, що вживаються метонімічно. Метонімічне перенесення пояснюється перерозподілом сем вихідного слова [5] і, як наслідок, у похідного слова виникає нова архісема (загальна сема родового поняття), яка відображає ознаки, властиві цілим класам об'єктів.

У межах лексико-семантичного підходу вчені розглядають метонімічні перенесення у плані вираження, причому досить поширеною є концепція про те, що причиною метонімічного перенесення є семантичне звуження речення. Так, В. І. Харцієв підкреслює, що метонімія є однією з «універсальних звичок думки», її незастережною формою, потребою вловлювати не тільки схожість уявлень, але й їх відношення: «А (образ) передує Х (значенню)... Усі випадки метонімії, які спостерігаємо в мові, мають один спільний характер: перехід думки від конкретнішого до віддаленішого, відстороненого значення, заміна ближчим за часом сприйняттям того, яке доходить до свідомості згодом» [15, с. 87].

Третій, семантико-синтаксичний, підхід пов'язаний із ім'ям дослідника Р. Якобсона. Він потрактовує метонімію не як фігуру мовлення, а як елемент загального процесу мовлення. Пов'язуючи метафору й метонімію з двома основними осями структури – парадигматичною і синтагматичною, дослідник будує метафору на заміщення поняття на осі парадигматики, що

пов'язано із парадигматичними зв'язками за схожістю, а метонімію орієнтує на синтагматичну вісь, на встановлення зв'язків за суміжністю. Особливо чітко це твердження сформульоване вперше в праці Р. Якобсона, де він аналізує поезію Бориса Пастернака. Дослідник переконує, що одна тема може переходити в іншу за схожістю або за суміжністю, однак для першого випадку зручним способом позначення буде термін «вісь метафори», для другого – «вісь метонімії» [18, с. 126].

Деякі мовознавці вважають, що метонімія є результатом перетворення синтаксичної структури. Так, наприклад, Є. Курилович стверджує, що основна ознака метонімії – це «зміна ієрархії всередині синтаксичної структури, яка не змінює семантичні складники». Д. М. Шмельов теж тлумачить метонімію із синтаксичної позиції. Науковець зазначає, що принцип будови метонімії (частина від цілого), впливає не тільки на синтаксичні зв'язки відповідних слів, а й на сполучуваність інших слів. При цьому, підкреслює дослідник, лексичної зміни слова не відбувається [17, с. 222].

Розведення метафори й метонімії як двох полюсів у системі тропеїчних засобів передбачає розширене тлумачення метонімії. Науковець розуміє її як метонімічний спосіб оповіді, що відображає мовотворчість автора, коли перехід від однієї теми чи думки відбувається на основі суміжних асоціацій, тобто метонімічно.

Прибічники когнітивного підходу визначають метонімію як «когнітивний процес, у якому одна концептуальна сутність – тема – заміщає іншу концептуальну сутність – образ – у межах однієї сфери» [21, с. 39]. Сучасна теорія когнітивної метонімії виникла на базі теорії когнітивної метафори, засновниками якої вважаються Дж. Лакофф, Р. Гіббс, І. Мендоза, Г. Радден та ін. У своїх дослідженнях вони розглядають метафору й метонімію не тільки як феномен мови, а як основні способи мислення. Переваги сучасного переосмислення традиційних тропів полягають у новому підході до самого механізму створення цих явищ: важливим є не семантика

тропів, а різноманітні й складні форми взаємопроникнення концептуальної, мовної та художньої сфер [9, с. 61].

Метонімія дає можливість поєднати два чинники – бажання мовця висловлюватися точно (для того, щоб правильно спрямувати увагу адресата) і природне прагнення думати й говорити про ті речі, які мають для нього найбільше когнітивне значення. Удало підібраний метонімічний вислів дає змогу людині згадати про сутність, яка має більше когнітивне значення і простіше мовне вираження, тим самим викликавши уявлення про іншу сутність, менше виділену або зі складнішим позначенням [22, с. 30].

Когнітивні дослідження метонімії уможлиблювали по-іншому поглянути на цей феномен. Когнітивний напрям, зазначає К. А. Лут, спираючись на увесь попередній досвід традиційних лінгвістичних досліджень, дає змогу виявити ментальні основи мовних явищ та значно розширити погляди на метонімію. У межах когнітивного підходу метонімію розглядають не лише як лінгвістичне явище, а й як фундаментальну властивість нашої свідомості, як один із принципів організації повсякденного мислення і певний спосіб концептуалізації та категоризації дійсності. Вона є основним когнітивним процесом, у якому одне поняття надає доступ до іншого спорідненого, суміжного, який відіграє важливу роль у структуруванні концептуалізації людського досвіду [8, с. 374 – 375].

Когнітивне визначення метонімії повністю не заперечує традиційний аналіз метонімії в умовах суміжності, якщо її розуміти як концептуальну суміжність (концепти в межах одного фрейму пов'язані відношенням концептуальної суміжності з іншими концептами в межах того самого фрейму [8, с. 375]. Дж. Лакофф і Р. Гіббс переконують, що два поняття, які беруть участь у «народженні» метонімії, є складниками одного концептуального комплексу, тобто вони є суміжними (спорідненими) елементами в межах однієї ідеальної когнітивної моделі [8, с. 375].

Когнітивний підхід до вивчення метонімії увібрав у себе досягнення традиційних підходів. Він дає змогу розширити межі традиційного розуміння

цього феномена, розглядаючи метонімію як когнітивний механізм, що використовується для логічних операцій та суджень про світ, концептуалізації та категоризації позамовної діяльності. Когнітивну сутність метонімії вбачають у тому, що під час процесу метонімізації одна концептуальна сутність забезпечує доступ до іншої концептуальної сутності в межах однієї концептуальної сфери.

Розрізняємо поняття метонімії та синекдохи, яка теж є одним зі способів формування вторинного номінативного змісту. Слід зауважити, що питання співвідношення метонімії та синекдохи вирішується неоднозначно. Багато дослідників розглядають синекдоху як різновид метонімії на тій підставі, що синекдоха дуже близька до метонімії і точної межі між ними немає. Так, Н. М. Блинова підкреслює, що синекдоха – це вид метонімії, який ґрунтується на суміжності кількісного характеру при відношеннях між цілим або взагалі чимось більшим і його частиною або взагалі чимось меншим, між певною сукупністю та її окремим елементом. За допомогою синекдохи щось ближче, вужче може виступати як знак дальшого, ширшого і навпаки, дальше – як знак ближчого [4, с. 15].

Синекдоху як різновид метонімії характеризує Н. Ф. Резяпова. Науковець аналізує синекдоху як різновид метонімії і вказує на те, що «більшість метонімічних відношень у найзагальнішому вигляді можуть бути зведені до синекдохічних (частина замість цілого і ціле замість частини)», «синекдохічні назви людини за частиною тіла, за предметом одягу чи за іншою специфічною ознакою» [11, с. 33].

Різновидом метонімії потрактовує синекдоху А. Г. Удинська. Дослідниця висловлює думку про те, що вона зумовлена взаємодією понять частини та цілого. Суміжність стає підґрунтям виділення різних видів метонімії – каузальної, атрибутивної, просторової, темпоральної, кількісної [14, с. 287]. Відомі й інші погляди на співіснування цих мовних явищ. Так, наприклад, Ш. Баллі розрізняє синекдоху і метонімію. На думку У. Еко, метонімію потрібно потрактовувати як вихідний

троп, який ґрунтується на ланцюжку асоціативних суміжностей. Водночас представники Льезької групи на чолі з Ж. Дюбуа, доводять, що є проміжні форми тропів, які взаємодіють між собою. Основною фігурою пропонують вважати синекдоху.

На різниці між цими мовними явищами наголошував В. О. Скиба. Він наполягав на тому, що синекдоха не є різновидом метонімії. На його думку, «синекдоха не виводить художника за межі всього визначеного діапазону: частина – ціле, вид – рід. Синекдоха у справжнього художника завжди оригінальна, займає своє особливе місце. Це гра художника з поняттями через зміни їх обсягу заради виразності. Але, називаючи частину замість цілого, художник має на увазі ціле, чим підкреслює характерне в образі. Синекдоха допомагає висловити багато чого, до того ж меншою кількістю слів. Синекдоху часто використовують у повсякденній мові» [12, с. 70 – 73].

Висновки. Ураховуючи всі попередні інтерпретації, подаємо власне тлумачення метонімії в художньому мовленні. На нашу думку, метонімія – це семантичний процес, у якому виникає мовне оформлення різноманітних відношень суміжності, що їх установлює свідомість людини між концептуальними категоріями предметності, кількості, належності тощо. Синекдоху визначаємо як один із видів метонімії, зокрема кількісний тип семантичного перенесення.

Література

1. Античные теории языка и стиля : антология текстов : [Сб.]. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 362, 1 с.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель; [пер. с древнегреч. О. Цыбенко, В. Апельрот]. Москва : Лабиринт, 2000. 224 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика. Москва : Изд-во иностр. лит, 1961. 394 с.

4. Блинова Н. М. Функціонально-стилістичний аспект лексичних перенесень у публіцистичних текстах І. Я. Франка (1878 – 1907 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2007. 19 с.

5. Гак В. Г. К типологии лингвистической номинаций. Языковая номинация: общие вопросы. Москва : Наука, 1977. С. 230–293.

6. Зайцева В. В. Проблема визначення поняття метонімії. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского : научный журнал. Серия : «Филология. Социальные коммуникации»*. 2009. Т. 22 (61). № 2. С. 86 – 90.

7. Лысаков И. П. Теория словесности в связи с данными языковедения. Москва : Просвещение, 1964. 419 с.

8. Лут К. Метонімія: когнітивний погляд на традиційний феномен. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*. 2011. Вип. 15. С. 372–376.

9. Молчанова Г. Г. Когнитивная стилистика и стилистическая типология. *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и Межкультурная коммуникация*. 2001. №3. С. 60 – 72.

10. Раевская О. В. О некоторых типах дискурсивной метонимии. *Известия АН. Серия литературы и языка*, 1999. Т. 58. № 2. С. 3 – 12.

11. Резяпова Н. Ф. Метонимия в новой газетно-публицистической и разговорной лексике современного немецкого языка (на материале имен существительных, прилагательных и глагольной лексики) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1994. 194 с.

12. Скиба В. А. «Идет-гудет зеленый шум...» (Метонимия и синекдоха). *Русская словесность*. 2001. № 2. С. 70 – 75.

13. Токмаков А. Н. Метонимия как средство прагматического воздействия: на материале французской кинокритики : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва, 2000. 186 с.

14. Удинська А. Г. Морфологічні характеристики метонімів на позначення людини в англійській і українській мовах. *Науковий вісник*

Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2010. № 7. С. 286 – 290.

15. Харциев В. Элементарные формы поэзии. *Вопросы теории и психологии творчества*. 2-е изд. Харків, 1911. Т.1. С. 79 – 95.

16. Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве / пер. с лат. Ф. А. Петровский. Москва : Наука, 1972. 453 с.

17. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва : Наука, 1973. 280 с.

18. Якобсон Р. О. Заметки о прозе поэта Пастернака. Работы по поэтике / пер. с англ. О. А. Садаковой. Москва : Прогресс, 1987. 460 с.

19. Eco U. *The Theory of Semiotics*. Bloomington : Indiana University Press, 1979. 354 p.

20. Henry A. *Métonymie et métaphore*. P. : Klincksieck, 1971. 160 p.

21. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.

22. Langacker R. W. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics*. 1993. Vol. 4. № 1. P. 1 – 38.

References

1. Antychnue teoryy yazuka y styliya : antolohyia tekstov : [Sb.]. Sankt-Peterburh : Aleteiia, 1996. 362, 1 s.

2. Arystotel. Rytoryka. Poëtyka / Arystotel; [per. s drevnehrech. O. Tsubenko, V. Appelrot]. Moskva : Labyrynt, 2000. 224 s.

3. Bally Sh. *Frantsuzskaia stylystyka*. Moskva : Yzd-vo ynostr. lyt, 1961. 394 s.

4. Blynova N. M. Funktsionalno-stylistychnyi aspekt leksychnnykh perenesen u publitsystychnnykh tekstakh I. Ya. Franka (1878 – 1907 rr.) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Dnipropetrovsk, 2007. 19 s.

5. Hak V. H. K typolohyy lynchvystycheskoi nomynatsyi. Yazukovaia nomynatsyia: obshchye voprosu. Moskva : Nauka, 1977. S. 230 – 293.

6. Zaitseva V. V. Problema vyznachennia poniattia metonimii. Uchenue zapysky Tavrycheskoho natsyonalnogo unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho : nauchnui zhurnal. Seryia : «Fylolohyia. Sotsyalne kommunikatsyy». 2009. T. 22 (61). № 2. S. 86 – 90.

7. Lusakov Y. P. Teoryia slovesnosti v sviazy s dannymy yazukovedenyia. Moskva : Prosveshchenye, 1964. 419 s.

8. Lut K. Metonimii: kohnityvnyi pohliad na tradytsiinyi fenomen. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Lihvistyka. 2011. Vyp. 15. S. 372–376.

9. Molchanova H. H. Kohnityvnaia stylstyka y stylstycheskaia typolohyia. Vestnyk MHU. Ser. 19. Lihvistyka y Mezhkulturaia kommunikatsyia. 2001. №3. S. 60 – 72.

10. Raevskaia O. V. O nekotorykh typakh diskursyvnoi metonymyy. Yzvestyia AN. Seryia lyteratury y yazuka, 1999. T. 58. № 2. S. 3 – 12.

11. Reziapova N. F. Metonymyia v novoi hazetno-publytsystycheskoi y razghovornoii leksyke sovremennoho nemetskoho yazuka (na materyale ymen sushchestvytelnykh, prylohatelnykh y hlaholnoi leksyky) : dyss. ... kand. fylol. Nauk : 10.02.04. Moskva, 1994. 194 s.

12. Skyba V. A. «Ydet-hudet zelenii shum...» (Metonymyia y synekhdokha). Russkaia slovesnost. 2001. № 2. S. 70 – 75.

13. Tokmakov A. N. Metonymyia kak sredstvo prahmatycheskoho vozdeistvyia: na materyale frantsuzskoi kynokrytyky : dyss. ... kand. fylol. nauk : 10.02.05. Moskva, 2000. 186 s.

14. Udynska A. H. Morfolohichni kharakterystyky metonimiv na poznachennia liudyny v anhliiskii i ukrainskii movakh. Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. 2010. № 7. S. 286 – 290.

15. Khartsyev V. Elementarnue formu poëzyi. Voprosu teoryi y psikholohyy tvorchestva. 2-e yzd. Kharkiv, 1911. T.1. S. 79 – 95.

16. Tsytserson M. T. Try traktata ob oratorskom yskusstve / per. s lat. F. A. Petrovskiy. Moskva : Nauka, 1972. 453 s.
17. Shmelev D. N. Problemu semanticheskoho analiza leksyky (na materyale russkoho yazuka). Moskva : Nauka, 1973. 280 s.
18. Yakobson R. O. Zаметky o proze poeta Pasternaka. Rabotu po poetyke / per. s anhl. O. A. Sadakovoi. Moskva : Prohress, 1987. 460 s.
19. Eco U. The Theory of Semiotics. Bloomington : Indiana University Press, 1979. 354 p.
20. Henry A. Métonymie et métaphore. P. : Klincksieck, 1971. 160 p.
21. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
22. Langacker R. W. Reference-point constructions. Cognitive Linguistics. 1993. Vol. 4. № 1. P. 1 – 38.